

OSMANLI ERZURUM'UNUN TAHRİBATI

Justin McCarty

ABD Kentucky Louisville Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı

(Atatürk Üniversitesi 2002 – 2003 Akademik Yılı Açılış Dersi)

Bugün Erzurum'da bulunmaktan büyük mutluluk duymaktayım. Özellikle Erzurum'daki Türklerin katledilmesini araştırmak ve Türk Tarihi'nde en üzücü bir dönemin hikayesini öğretmek üzere elinden geleni yapan, Atatürk Üniversitesi öğretim elemanları meslektaşlarımla arasında bulunmaktan dolayı memnunum.

Erzurum İlinde Hayat, Kaos ve Çatışma

Tarihi değerlendirmeden önce Osmanlı dönemi Erzurum vilayeti halkını tanımlamak gerekmektedir.

Ermeniler sık sık Erzurum üzerinde hak iddia ederler, ancak 1914 yılı itibariyle Erzurum 900 yıldan beri hiçbir zaman Ermeni idaresi altında bulunmamıştır. Daha da önemlisi, Erzurum nüfusu büyük oranda Müslümandır. İl'de Müslüman nüfusun oranı, Ermeni nüfusun beş katı idi. 19. Yüzyıl başlarında Ermeni nüfusun oranı biraz daha fazla, Müslüman nüfusun oranı nispeten daha düşüktü. Fakat, Erzurum'da Ermeni nüfus yüzyıllardır hiçbir zaman çoğunlukta olmamıştır. Osmanlı döneminde Erzurum nüfusunun en azından üçte ikisi Müslümanlardan oluşmaktaydı.

(Osmanlılar nüfus kayıtlarını din esasına göre tuttuğu için “ Türk” kelimesinden ziyade “Müslüman” kelimesini kullanmaktayım. Osmanlı İmparatorluğu tebaasının dili ve etnik yapısını tam olarak bildiğini söyleyenler aslında kendi istatistiklerini uydurmaktadırlar. Bununla birlikte eldeki bütün veriler Erzurum Müslümanlarının büyük ekseriyetle Türk olduğunu göstermektedir.)

Şimdi Erzurum'daki Ermenilere gelelim. Uzun yıllardır Amerikalılar ve Avrupalılara Ermenilerin kötü muamele, zulüm gördüğü anlatılmaktadır. Bu doğru mudur? Hayır, hiç de böyle değildir. Bazı Ermeniler sıkıntı çekmiştir, fakat yaşadıkları zulüm değildir.

Hayat Erzurum Ermenileri için gerçekten çetin olmuştur. Onlar İstanbul'daki veya Batı Anadolu'dakiler kadar rahat bir hayat sürmemişlerdir. Çoğunlukla ailelerinin geçimini sınırlı büyüklükteki bir tarım arazisinde sağlamaya çalışmışlardır. Ermeniler kimi zaman tehlike ile

de karşılaşıyorlardı. Bazen Kürt aşiretleri ve çeteleri tarafından soyuluyorlardı. Devlet onları gereğince koruyamıyordu. Onları koruma durumunda bulunan devlet memurları da bazen onlardan yararlanmaya çalışıyorlardı.

Ermenilerin hayatı zordu fakat bu açıdan onlar yalnız değillerdi. Şehirler ve köylerde yaşayan barışçı Kürtler ve Türkler dahil Erzurum'un Müslüman halkı içinde hayat gerçekten zordu. Onlar da fakir, soyulmakta ve öldürülmekte ve korumasız bir haldeydiler.

Erzurum halkının da aynı şekilde ızdırap çekmiş olduğu gerçeği dünya kamuoyu nezdinde gözden kaçmaktadır. Bu durum genelde misyonerler ve yabancı diplomatların raporlarından kaynaklanmıştır. Avrupalıların ve Amerikalıların çoğu Müslümanlardan ziyade Ermenilerin öldürüldüğünü rapor etme eğiliminde olmuşlardır. Bunlar Müslümanların değil Ermenilerin soyulduklarını rapor etmişlerdir. Ancak, bazı Avrupalılar, özellikle bazı İngiliz konsolosları ve Osmanlılar da, Doğu Anadolu'da olanlar hakkında kayıtlar tutmuşlardır.

Burada Erzurum'da hayatın zorluklarını anlatmak için fazla zaman yok, ancak en iyi örneklerden birisi Hüseyin Ağa'dır.

Erzurum'da çalışan İngiliz konsoloslarından birisi olan Charles Hampson Türk dostu değildi, ancak onlar hakkında basit raporlar tutmuştur. Hampson, 1891 yılında Eleşkirt'te Haydaranlı Kürt liderlerinden olan Hüseyin Ağa'nın faaliyetleri hakkında bir rapor göndermiştir. Hüseyin Ağa bir köyü basmış ve köyün bütün koyunlarını alıp götürmüştür. Bu şahıs yine Patnos'da Şeyh Nuri adındaki Müslüman dini lideri katletmiştir. Daha sonra 9 köyü yakmış, Müslüman halka işkence etmiş, onları öldürmüş ve onların koyun ve diğer hayvanlarını gaspetmiştir. Hüseyin aynı şekilde Müslümanlar ve Hıristiyanların katli, soyulması, haraca bağlanması ve tecavüz olayları ile suçlanmıştır. Herkes dinlerine bakılmaksızın bu kişiden sıkıntı çekmiştir. Sonunda bu kişi zorlukla yakalanıp Erzurum'da hapsedilmiştir. Hüseyin Erzurum'da tutulurken kardeşi ve oğlu bu ailenin işini devralmış ve 21 köyü daha soymuştur.

Hüseyin'in 2000 adamı bulunduğu rapor edilmiştir. Bu abartılı olsa da devletin bu kişiyi niçin zor kontrol ettiği anlaşılabilir.

Hüseyin, Erzurum yerleşik nüfusunun hayatını sekteye uğratan aşiret üyelerinden sadece birisidir. Erzurum güvensiz bir yer durumundaydı; 1893 yılında Erzurum – Bitlis kervanı şehirden 5 km uzaklaştıktan sonra Kürtler tarafından saldırıya uğramıştır. Tütün idaresi denetçisi, 1892 yılında Kürtler tarafından soyulmuştur. Ermeni tüccarları çetelerin faaliyetleri sonucu ticaret yapamadıklarından şikayet etmişlerdir.

Erzurumlu Müslüman tüccarlar, İstanbul Hükümeti'ne Erzurum'daki güvenlik problemleri konusunda şikayette bulunmuşlardır. Bunlar, Kürt aşiretlerin Türkler ve Ermenilere aynı şekilde saldırdıklarını söylemişlerdir.

Erzurum niçin hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için güvenli değildi? Bu Osmanlı yönetimi veya Osmanlı sistemi ile ilgili değildi. Bazı valiler iyi, bazıları kötü idi. Birçoğu eldeki imkanlara göre elinden geleni yapıyordu. Avrupalılar bile bazı valilerin iyi niyetini ve enerjisini övmüşlerdir. Problem bunların kıt kaynaklara sahip olmasıydı. Erzurum'da lazım olan şey para idi. Jandarmaların maaşları bile çoğu zaman ödenemiyordu. Memurlar maaş alamıyordu. Daha fazla polis, asker ve memur çalıştırılması için paraya ihtiyaç vardı. Para, aynı zamanda Erzurum'u daha iyi bir yer yapacak olan tohum, gübre ve yollar için de gerekliydi. Fakat para yoktu.

Erzurum'un sefaletinden kim sorumlu idi? Kısmen Osmanlı Devleti. Osmanlılar hiçbir zaman iyi hesap adamları olamadılar. Fakat, Osmanlıların zayıflığının sebebi Osmanlı kontrolünün ötesinde idi. Ruslar 1877 – 1878 savaşında Osmanlı İmparatorluğu'nu askeri ve ekonomik olarak yıpratmıştı. Verimli araziler, kaynaklar ve insan kayıplarına ilaveten Osmanlı İmparatorluğu 800 Milyon Frank'lık ağır savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmıştı. Daha sonra, İmparatorluk Rus saldırılarına karşı savunma amacıyla büyük miktarlar harcamak zorunda kalmıştı. Osmanlılar savunma için, polis ve jandarma harcamalarına göre on misli, eğitim harcamalarına göre yirmi misli harcama yapmak zorunda kalmışlardı. Osmanlı dostları kapitülasyonları zorlayarak ekonominin durumunu daha da kötüleştirmişlerdi. Jandarmaya maaş ödenmemesine şaşmamak gerekir.

Osmanlılar, Erzurum'un hem Ermeniler hem de Müslümanlar için emin bir yer olması yolunda elinden geleni yapmışlardır. Erzurum ilinde 1896 yılında 51 Ermeni jandarma olarak kaydolmuş ve bu, Ermeni devrimcilerinin muhalefetine sebep olmuştur. Vali bunun 218 olmasını istemiş, fakat ödemeler düzensiz olduğu için daha fazlası bulunamamıştır. Sultan'ın en sadık Ermeni tebaası bile ailesini doyurmak zorunda idi.

Erzurum'da veya Doğu Anadolu'da başka bir yerde Osmanlı Devleti'nin karışıklık halini tasvip veya teşvik ettiğini düşünmek saflıktır. Devletin Ermeni tebaasına düşmanlık beslediğine dair hiçbir kanıt yoktur. Burada devletin iyi niyeti olmasa bile, menfaati bunu gerektiriyordu. Devletin paraya ihtiyacı vardı. Para elde etmenin tek yolu da vergilerdi. Vergiyi artırmanın yolu ise üretimi artırmaktı, bu da güvenliğin artırılmasını gerektiriyordu. Müslüman ve Ermeni, herkes için güvenliğin sağlanması devlet için de gerekliydi.

Aşiret ve çetelerin zararından Müslümanlar ve Ermenilerin hangisinin daha fazla etkilendiği sorusuna cevap verilemez. Müslüman çiftçilerin mi, yoksa Ermeni çiftçilerin mi daha muzdarip olduğu konusunda bir şey söylenemez. Hem Ermeniler, hem de Müslümanlar eşkiya saldırılarından şikayet etmişlerdir. Hiçbirisi diğerinden daha iyi değildi.

Ermenilerin bazı bakımlardan Müslümanlara göre daha iyi durumda olduğu bilinmektedir. Şehirlerde ve kasabalarda Ermeniler daha zengindi ve daha fazla ekonomik ve sosyal fırsatlara sahipti. Bu durum bütün Osmanlı İmparatorluğu için geçerliydi.

Ermenilerin üstün konumları hiçbir sektörde eğitimdeki kadar belirgin değildi. Erzurum şehrinde 1881 yılında yalnız bir devlet ortaokulu vardı. Bu okulun 120 öğrencisi

vardı. Hepsi erkek olan öğrencilerin çok az ders kitabı vardı ve hiç haritası yoktu. 65 Müslüman, daha iyi durumdaki özel okula kayıt olmuştu. 1500 Müslüman öğrenci ilkokula kayıt olmuştu. Genel olarak kız ve erkek çocukların ancak % 10'u okula devam ediyordu. Buna mukabil Ermeni çocukların % 70'i okula devam ediyordu. Üç Ermeni mezhebinden Gregorian, Katolik ve Protestan (Amerikan Misyonerleri) her birisinin okulu vardı. Müslüman ve Ermeniler arasındaki eğitim farkının sebebi para idi. Ermeniler eğitimleri için harcamaya güç yetirirken, Amerikan misyoner okulları Birleşik devletlerden gelen bağışlarla ayakta duruyordu.

Bu göçmenler politik sebeplerden dolayı mı gitmiştir? Bunun ana sebep olması çok şüphelidir. Bunlar anlaşılabilir ekonomik sebepler yüzünden ayrılmıştır. Amerika, Erivan ve İstanbul'da iş ve daha iyi bir yaşam vardı. Buralarda Ermeniler için destek ve yeni hayatlarında işe başlamaları için yardım sistemleri vardı.

Ermenilerden daha fakir olan Müslümanlar niçin Erzurum'dan ayrılmadılar. Müslümanların böyle bir destek sistemi yoktu. Amerika'da bunlar kabul görmüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na misyoner gönderen Amerika Hıristiyan kiliseleri Amerika'ya göç eden Ermenilere yardımcı oluyorlardı. Bunlar Müslümanlara yardım etmiyorlardı.

Bazı eğitimli kişilerin dışında Rusya'da kuşkusuz Müslüman göçmen istemiyordu. Erzurum'dan giden Müslümanlar İstanbul'da ne yapacaktı? İstanbul'a yakın bölgelerden ve Karadeniz vilayetlerinden olmak üzere Anadolu'dan gelen Türkler kendi hemşehrilerine iş ve aş için deste sağlıyorlardı. Erzurum Müslümanları için destek gurubu yoktu.

Müslüman ve Ermeni Toplularını Ne Ayırdı ?

Müslüman ve Ermeni toplumları arasında ilişkiler her zaman düşmanca olmamıştır. İki toplum yaklaşık 900 yıl yan yana yaşamıştır. Tüccarlar ve sanatkarlar arasında tabii olarak iş ilişkileri olmuştur. En azından bir olayda Müslüman tüccarlar fakir Ermenilere yardımcı olmuştur. Ermeni liderleri Osmanlılarla genellikle iyi ilişkiler içindeydiler. Fakat bir çok faktörler iki toplumu ayırmıştır. 1870 ve 1890'daki kıtlık zamanlarında Amerikan misyonerleri Ermenilere yardım etmiş fakat Müslümanlara nadiren yardımcı olmuşlardır. Avrupalı konsoloslar ve Amerikan misyonerlerin sıklıkla " Türk Küsdistan'da büyük sıkıntı sürmektedir" gibi raporlar yazdığı görülmektedir. Harput'taki sıkıntı kıtlık anlamına geliyordu. Bitlis, Van ve Erzurum'da büyük sefalet varken yalnızca Hıristiyanlara yardım istenirdi. Müslümanların açlığı ve sefaleti onların ilgisini çekmiyordu. Bütün bunlar inançlar arasındaki dostluğa yardım edemezdi.

Ermeni kilisesi ve Amerikalılar tarafından sağlanan okullar Ermeni nüfusun daha iyi eğitilmesi ve modern dünyaya daha iyi ayak uydurabilmeleri sonucunu getirmiştir. Bu, Müslümanlar arasında küskünlüklere sebep olmuş, Ermeniler arasında üstünlük hissi gelişmiştir.

Ermenilerin eğitimdeki nisbi üstünlüğünün, batı tarafından kayırılmalarının ve Ermeni devrimcilerinin yakında Ermenilerin yönetimini ele alacağı şeklindeki söylemlerinin oluşturduğu psikolojik ortamın kelimelerle ifadesi zordur. Erzurum'da konsolos olan bir İngiliz gözlemci böyle bir tarife teşebbüs etmiştir. (Burada İngilizlerin Ermenileri tenkit etmedikleri hatırlanmalıdır.)

“ Ermeniler belirgin derecede düşman yaratma sanatına sahiptir. Gözlemciler, 1896 katliamından sonra büyük yardımın sağlanmasıyla bu bölgelerde fark edilir bir şekilde ulusal karakterin bozulduğunu ifade etmişlerdir. Bu bozulma Kafkaslardan gelen Ermeni göçmenlerin ve Taşnakların tahrip edici etkisiyle ve Anayasanın tesisiyle daha da derinleşmiştir. Bu bölgedeki Ermeniler arasında ahlaksızlık ve sarhoşluk o kadar yaygındır ki bu durum Ermeni yanlısı İngiliz okurlarını bile şaşırtmaktadır. Başpiskoposun başkanlığı altındaki Erzurum Ermeni okulunda bile serbest aşk ve sosyalizm doktrinleri okutuluyordu. Bunların sonucunda Ermenilerin daha da cesaretlenmiş olmaları bütün gezginlerin ve özellikle Müslüman nüfusun gözünden kaçmıyordu. Müslüman nüfus zaten Taşnak faaliyetlerinden rahatsız durumdaydı.”

Bu duruma nasıl gelindi? Ermenileri ve Müslümanları birbirinden ayıran Osmanlı Devleti'nin faaliyetleri değildir. Erzurum ilinin bütün problemlerine rağmen Müslümanlar ve Ermeniler aynı sosyal ve ekonomik sistemde ve aynı devletin yönetiminde 400 yıldır yaşamaktaydılar. İki toplumu birbirinden ayıran ve Osmanlı Erzurum'unu tahrip eden şey Rusların ve Ermeni devrimcilerin faaliyetleridir.

Ruslar

Ruslar 1790'larda Ermenilerin desteğini sağlamak üzere çalışmaya başlamışlardı. Azerbaycan ve Erivan'ı fethettiklerinde casus ve asker olarak Ermenilerden yararlanmışlardı. Fethettikleri arazilere Ermenilerin taşınmasını desteklemişler ve çeşitli yardımlarda bulunmuşlardı.

1878'de 25.000 Anadolu Ermenisi Ruslar tarafından boşaltılan 60.000 Türk'ün yerine Rusya'ya göç etmişlerdir. Ermeniler niye göç etti? Şüphesiz sebeplerden birisi öç korkusudur. Biz Eleşkirt vadisi Ermenilerinin Rusları iyi karşıladığını ve onlara yardımcı olduğunu bilmekteyiz. Ruslar şehri yönetirken Ermeniler Müslüman nüfusa zulmetmişti ve Ruslar çekildikten sonra bir sorun yaşanacağını biliyorlardı. Rus ordusu korumasında Türklere kötü davranmak başka şey, kendi başınıza Türklere karşı durmak ise başka bir şeydi.

Ruslar kendi İmparatorluğuna gelen Ermenilere bedava arazi ve ev vermişlerdir. Kovulan Türklere arazileri ve evleri boş bir şekilde yeni gelen Ermenileri bekliyordu. Ruslar yeni göçmenlerden vergi almıyorlardı. Fakir Ermeniler için bu cazip bir teklifti.

Ermenilerin Rus emperyalizmini desteklemeleri ve nüfus mübadelesi tabii olarak Müslüman ve Ermeniler arasında güvensizlik ve korku yaratmıştır. Ruslar güvensizlik ortamından istifade etmişlerdir.

Ruslar Erzurum vilayetine stratejik ilgi göstermişlerdir. Eminim siz de biliyorsunuz Erzurum, Osmanlılar için Anadolu'nun kontrolünde anahtar rolü oynuyordu. Haritada görüldüğü gibi, geçit vermez dağlar işgalci Ruslar için Orta Anadolu'ya çok az yol bırakmıştır. Osmanlılar Kuzeydoğu Anadolu'da zayıf iletişim ve sınırlı sayıda lojistik ve insan gücüne sahipti. Fakat dünyanın en iyi savaşçıları arasında bulunan Türk askerleri tarafından tutulan savunmaya müsait bir arazi yapısı vardı. Ruslar bunu biliyordu. Onlar, kanlı 1877-78 savaşlarından da biliyorlardı ki, Doğu Anadolu'yu almak zor bir işti. Onlar ayrıca, şunu da biliyorlardı ki içerden bulunacak işbirlikçiler lojistik kaynakları keserek, iletişimi bloke ederek ve Türkleri arkadan vurarak çok yardımcı olabilirdi. Bu görevi yapmak Ermenilere düşmüştür.

Osmanlıların aksine Rusların doğuda karışıklık çıkmasını istemeleri için iyi sebepleri vardı. Zayıflamış bir Osmanlı İmparatorluğu onu işgal etmek isteyen Ruslar için daha iyi olacaktı. Ermenilerin sıkıntı çektiğine dair haberlerin Avrupa basınında yer alması Rusların işine geliyordu. Amerikan misyonerlerin Ermeniler arasında gerçek veya hayali raporları Ruslara yarıyordu. Ne Müslümanların çektiklerine dair rapor gönderiliyor ne de Avrupa basınında bunlar yayınlanıyordu.

Ermenilerin çektikleri konusunda yayınlanan her rapor, Avrupalı politikacıların Osmanlı tarafını tutmalarını zorlaştırmıştır.

1877-78 savaşından sonra Ruslar doğu vilayetlerinde özellikle karışıklık çıkarmaya çalışmışlardır. Onlar Anadolu'daki konsolosları yoluyla ve isyanlar bittiğinde sığınma hakkı vererek Kürt isyancılarını Osmanlılara karşı desteklemişlerdir. Fakat, Ruslar Kürt aşiretleri konusunda başarılı olamamışlardır. Anlaşılabilir gibi bu, Rusların aynı zamanda Kürt kabileleriyle savaşan Ermenilere de destek olmasından kaynaklanıyordu.

Ruslar, Ermeni ihtilalcilerin faaliyetlerine derin bir biçimde katılmışlardır. Rusya'daki arşivleri kullanarak bu dönemi araştıran biri çıkana kadar, çok az ilgili delil bulunacaktır. 1. Dünya Savaşı'nda Rusların Ermenilerin bağımsızlığı için söz verdiği bilinmektedir. Fakat tutulamayacak bir sözdür. Ermeni toplulukları ile olan Rus gizli anlaşmaları, o zamanki olaylar tarafından açığa çıkmaya zorlanmaktadır. Ermeni guruplar toplantılarını Rus topraklarında yapmışlardır. Taşnak isyancılar takibe uğramadan ve devamlı olarak Rus sınırını geçmişler, Kürt köylerine veya Osmanlı memurlarına saldırmışlar ve daha sonra aynı sınırdan geri kaçmışlardır. Doğu Anadolu'nun tümünde Ermenilerin elinde Rus tüfekleri görülmüştür. Ermeni teröristler Tula'daki Rus İmparatorluk birliğinde bir büroya sahiptiler ve onlar tarafından silahlandırılmaktaydılar. Ne olup bittiği konusunda herhangi bir fikri olmayacak kadar Rusların aptal olduğuna kimse inanabilir mi? Taşnakların Tiflis'te toplantı yaptıklarını Rus polisi veya gizli servisi fark edemedi mi? Ruslar silahların kaybolduğunu da mı fark etmediler?

Ermeni Dernekleri – Taşnaklar ve Hınçaklar

Ermeni terörist guruplarını isimlendirmek için ne ihtilalci ne de isyancı kelimeleri uygundur. Çünkü bu kelimeler Taşnaklar ve Hınçaklar olarak bilinen Ermeni topluluklarının kendi hükümetlerini düşürmek istediklerini ima eder. Halbuki Hınçaklar Rus Ermenileri tarafından İsviçre’de kurulmuştur. En çok Erzurum’da faaliyet gösteren Taşnak topluluğu ise Rus İmparatorluğu tarafından kurulmuş ve organize edilmiştir. Ayrıca Taşnaklar, bugünkü Ermeni Cumhuriyeti’nin olduğu Erivan ilindeki Rus yönetimini yıkmak için faaliyet göstermemiştir. Onlar tüm çabalarını Osmanlı İmparatorluğu üzerine yönlendirmişlerdir.

Ermeni toplulukları ihtilalci Avrupa felsefelerini benimsemişlerdir. Onlar bazen katı sosyalist ve kesinlikle milliyetçiydiler. Taşnak ve Hınçaklar, ihtilalci Avrupa metotlarını Anadolu’ya adapte etmişlerdir. Osmanlı Anadolu’sundaki destekleyici güçlerini son isyana hazırlamak için geliştirmiş olmalarına rağmen Hınçaklar ve özellikle Taşnaklar hiçbir şekilde Anadolu’nun yerlisi değildiler. Onlar, Rus ihtilalinde doğmuş ihtilalci organizasyonlardır. Rus İmparatorluğu’ndan Anadolu’ya mesajlarını yayıyorlardı. Osmanlı jandarmaları her yıl Ermeni isyancı guruplarını yakalıyordu. Bunlar genellikle Rusya’dan sınırı geçerek geliyorlardı. Onlar Rus tüfekleri ve Rus İmparatorluğu’nda basılmış ihtilalci propaganda malzemesi taşıyorlardı.

Avrupa’daki yandaşları gibi, Taşnak ve Hınçaklar enerjilerinin çoğunu, doktrinlerini yaymak, destekleyicilerini silahlandırmak ve son isyana hazırlamak için kendi insanları üzerine harcadılar. Marx doktrinini yakından takip ederek, gerekli değişim unsuru olarak şiddeti benimsemişlerdir.

Faaliyetlerinin ilk aşamasında, Birinci Dünya Savaşından önce, Ermeni ihtilalcileri Osmanlı memurlarının suikastinde çok nadir olarak yer almışlardır. Bunları öncelikle öldürmeye niyetlendikleri kişiler Kürt aşiret üyeleridir. İhtilalcilerin niyeti, misillemeleri, özellikle Kürtlerden gelecek misillemeleri kıskırtmak idi. Bu durum, misyoner eğitimci Cyrus Hanlin’in şimdilerde meşhur olan raporunda yer almaktadır. Hanlin Ermeni bir isyancı ile yaptığı bir toplantıyı rapor etmiştir. Bu Ermeni, karşılık olarak Ermenilerin katledilmesine neden olacak şekilde isyancıların Kürtlere saldıracaklarını ifade etmiştir. Ermenilerin varsaydığı bu durum, Bulgaristan’da olduğu gibi Avrupa’nın müdahalesini getirecek ve bağımsız bir Ermenistan’ın oluşturulmasına neden olacaktı. Saf bir inanç, fakat ihtilalci Ermeni topluluklarından biri bunu uygulamaya sokmuştur.

Ermeni isyancılarla ilgili raporların sayısı çoktur: Örneğin Şato köyünde 200 ihtilalcinin 30 Kürdü öldürmesi 11’ini yaralaması ve 25 evi yakması gibi. Hatta büyük bir ihtilalci gurup Osmanlı Ordusu’nun sınır karakollarına saldırarak Osmanlı İmparatorluğu’na girmeye çalışmışlar, fakat başarısız olmuşlardır.

1904 yılı örnek alındığında, 50 Ermeni isyancı Doğubeyazıt’a geçmiş ve Osmanlı birlikleri tarafından püskürtülmüştür. Fakat diğer 50 tanesi Narman’a kadar gelmişti. Büyük bir gurup İran sınırında beklemekteydi. 1904 yılında özellikle Muş’ta olmak üzere çok sayıda çatışma yapılmıştır, hatta bunların bir kısmında askerler bozguna uğratılmış ve tüfekleri

alınmıştır. İngiliz konsolos Shipley, Ermeni ataklarının sayısını şaşkınlıkla karşılamış ve Rusya sınırına bu durumu incelemek için gitmiştir. Shipley, Ermenilerin tüm sınır ihlallerinin Ruslar tarafından bilindiğini ve izin verildiğini tespit etmiştir. Ruslar Ermenilerin niyetinin Kürtlere saldırmak olduğunu kendilerine anlattığını söylemişlerdir.

8 Kasım 1899'da Rus tüfekleriyle silahlandırılmış isyancı bir Ermeni birliği Rusya'dan geçerek Eleşkirt'e yaklaşmış ve büyük bir Ermeni köyü olan Hanzar'a girmiştir. Bundan sonra Toprakkale kaymakamı jandarma gücüyle bu köye yürümüştür. Takip eden çatışmada tahminen 15 isyancı, 30 köylü, 14 jandarma ve memur ölmüştür. İsyancılar Rus sınırını geçerek kaçmışlardır. İspatlanamamasına rağmen bölge etrafındaki Kürtlerin Hanzar Ermenilerinden intikam aldığı söylenmektedir.

Kürtlere saldırılar düzenleyen Ermeniler, çoğu zaman Rus topraklarından gelmiş ve nadiren de İran'ı geçerek Anadolu'ya girmişlerdir.

Komşu iller olan Van, Bitlis ve ayrıca Halep de, Ermeni isyancıların benzer şekildeki şiddetine maruz kalmışlardır. İsyancıların taktikleri aynıydı. Kürtlere karşılık mermeleri umuduyla saldırılmıştır ve bu karşılık verme bazen gerçekleşmiştir de. Bazı durumlarda isyancılar öldürülmüş veya yakalanmıştır, fakat genellikle Müslüman ve Ermeni masum köylüler suçlu sayılmış ve en çok sıkıntıyı onlar çekmişlerdir.

Hedef alınan diğer bir gurup, Ermeni ihtilalciler tarafından öldürülmek için hedef alınan diğer Ermenilerin kendileridir. İsyancılar biliyorlardı ki Ermeni cemaatini oluşturanlardan bazıları hükümeti desteklemektedirler. Tüccarlar, çok sayıda kamu görevlileri ve Ermeni polisleri kendi geleceklerinin devletle iyi ilişkiye bağlı olduğunu biliyorlardı. Hatta Ermeni topluluğunu sıradan fertleri bile parasal ödül verilmesi durumunda ortaya çıkararak isyancılar hakkında bilgi veriyorlardı. Taşnak ihtilalcilerinin amaçlarından biri bu gibi insanların susturulmasıydı. Silahları yıldırma ve öldürmeydi.

Ulusal birliği sağlamak için Ermeniler, Ermeniler tarafından bile öldürülmüştür. İhtilalcilere karşı olanlar susturulmalı, gerekiyorsa öldürülmeliydi. Bu daha sonraki bütün terörist guruplarda görülen bir terörizm şeklidir. Ermeni çeteciler, ihtilallerini, herkesten özellikle de kendilerine karşı çıkanlardan para ve destek sağlayarak yürürlüğe koymuşlar ve yollarına çıkanları susturmuşlardır.

Polis, Osmanlı Devleti'nin tarafını tutan Ermeni itirafçıları ve iş adamlarını koruyamamıştır. Maaşları ödenemeyen ve etkisiz polis gücü, itirafçıları korumakta yeterli güce sahip olmadığından, ihbarda bulunanlar ihtilalcilerin intikamından korkmuşlardır.

Malatya'daki il idare meclisinde hizmet etmeye cesaret eden bir Ermeni'nin suikaste uğraması gibi, Ermeniler üzerine Ermeni ihtilalciler tarafından yapılan çok sayıda saldırı kaydı mevcuttur. Bağımsızlık talep eden katı milliyetçiler Osmanlı İmparatorluğu içerisinde reform isteyen daha az katı Ermenileri öldürmüştür. Hatta İstanbul'daki Ermeni Patriği bir Ermeni tarafından planlanan suikaste konu olmuştur.

İsyancıların yöntemleri Erzurum'da İngiliz konsolosu olan Cumberbatch tarafından yazılan bir mektupla gösterilmiştir:

" Bayım,

Bu kasaba eşrafından Artin Efendi Serkissian isimli bir avukat ve Simon Ağa Bosoyan isimli bir tüccar olan iki Ermeni'nin öldürülmesinden ihtilal temsilcilerinin veya Hınçak partisinin sorumlu olduğunu rapor etmekten şeref duyarım. Bunlar çok kötü bir şekilde kalabalık bir geçitte bıçaklanmışlar ve ikisi de olaydan hemen sonra ölmüşlerdir. Olay yerindeki bir Rus Ermenisi şüphe üzerine tutuklanmıştır.

Artin Efendi'nin itirafçık olarak hareket etmiş olduğundan şüphelenildiğinden ve yakın bir zamanda kurulan gizli komiteye katılmayı red ettiğinden öldürüldüğü düşüncesi yaygın bir kanaattir. Simon Ağa'nın yaralanmasına niyet edilmemiştir. Fakat arkadaşını savunurken ölümcül şekilde yaralanmış olması muhtemeldir.

Erzincan'da yaklaşık on gün önce Garabet Der Garabet isimli diğer bir Ermeni de öldürülmüştür. Onun Zeki Paşa'nın bir casusu olduğu düşünülmüştür ve aynı gurup sorumludur.

Herhangi bir idari makamı sürdüren her Ermeni'nin yasaklanmasına ilave olarak daha zengin Ermenilerden zorla para almaya bile çalışmışlardır. Örneğin, üç gün önce 300 paundu kendi hesaplarına aktarmaya bir kişi zorlanmıştır.

Hatta bu hafta sadece Hıristiyan öğrencilerin okuduğu kolejde olan 20 yaşındaki Ermeni bir gencin eline yalnız başına okulun önünde dururken kim tarafından yazıldığı bilinmeyen bir mektup tutuşturulmuştur. Bu mektupta eğer okulu hemen terk etmezse yakında öldürülen Artin Efendi'yi öldüren aynı ellerin onu da öldüreceği belirtilerek tehdit edilmiştir.

Bu olaylar yetkililerin şimdi uğraşması veya halletmesi gereken tehlikeli hizibin kararlılığını ve küstahlığını göstermek için yeterlidir."

Ermeni ihtilalcilerin gelecek planlarını en iyi gösteren faaliyetlerinden biri Doğu Anadolu'daki destekleyicilerinin silahlanmasıdır. Rus Ermenileri 1877-1878 Rus-Türk savaşından hemen sonra silahlarını Erzurum içine ve diğer Osmanlı illerine sızdırmaya başlamışlardır. Savaş sırasında işgal ettikleri Doğubeyazıt gibi bazı alanlarda bölgeyi terk etmeden önce Ruslar Ermenileri silahlandırmıştır. 1880'e kadar Rus topraklarına dönen Rus Ermenileri sırtlarındaki silahları sınırı geçen Ermeni birliklerine bırakmışlardır. Yapılan bu silah nakli herkes tarafından bilinmektedir.

Rus sınırı boyunca Iğdır'da Rus Berdan askeri tüfeklerinin dağıtımı bir örnektir. Bu tüfekler, Ermeni olduğunu kanıtlayan belgeler gösteren Osmanlı vatandaşlarına dağıtılmıştır.

Silahlar daha sonra satıcılar tarafından Erzurum'a sızdırılmıştır. Bu kamuya açık bir satışı. Rus polisi buna hiç müdahale etmedi. Erzurum çoğu zaman da abartılarak Ermenilerin silahlandığı dedikodusu ile çalkalanıyordu. Fakat kesin olan bir şey vardı; köylerdeki Ermeniler ve aynı zaman da şehirdekiler Rus silahları ile silahlanıyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı güçleri tarafından yakalanan Ermeni ihtilalciler çoğu zaman Rus tüfekleri ile silahlanmış oluyorlardı. Ermeni ihtilalciler Erzurum'un içinde bile tüfeklerle yakalanmışlardı. Tüfekler Ermeni ihtilalci partisi " Daşnaksütyan" ismi ile mühürlü idi.

Erzurum isyancılar tarafından silah depolanan şehirlerden sadece biriydi. 1908'in ilk yarısında Van ilinde Osmanlı güçleri 1300 tüfek, 450 bin şarjör, 50 tabanca, 19 bomba, 150 pound barut ve 3 alev makinesine el koymuştur. Silahların birçoğu da Osmanlılar tarafından bulunamamıştır.

Neden Ermeni köyleri böyle bir silahlanmaya ihtiyaç duymuştur? O çağın gözlemcileri iki kesin ve farklı düşünce ekolüne mensuptular. Bazı yorumcular, belki de saf biçimde, köylülerin eşkiyaların verebilecekleri zararlara karşı kendilerini korumak istediklerini düşünüyorlardı. Ermeni ihtilalci partileri tarafından onlara sadece yardım edilmekteydi. Diğer yorumcular ise, faaliyetleri Rusların yönettiğini, gelecekteki başkaldırıya hazırlık olmak üzere Taşnak ve Hıncakların Ermenileri Rus silahlarıyla donattıklarını düşünmekteydiler.

Hiçbir kimse Taşnakların hazırlığını inkar edemez. Doğu Anadolu'nun tümünden gelen İngiliz raporları isyan için silah kaçakçılığını ve planlamanın ayrıntılarını gösteriyordu. Burada bu raporların İngiliz raporları olduğuna dikkat edilmelidir. Rapor sahipleri olan İngilizlerin Ermenilere doğal bir sempatisi vardır. İngiliz konsolosları Ermenilerin bazı geçerli gerekçeleri olduğuna inanmış olabilirler. Fakat ihtilalcilerin varlığını ve onların isyan için planlama yaptığını inkar edemezler.

İngiltere isyanın planlanmasıyla ilgili rapor hazırlamıştır. Birisinde, Osmanlı güçleri Erzurum'dan yaklaşık 10 mil uzaklıktaki Sitavuk köyünde 34 mavzer tüfek ve 1000 şarjör bulmuştur. Silahlara savunma için ihtiyaç duyulduğu iddia edilmiştir. Fakat tüfeklerin hepsi yakın bir zamanda Rus sınırından gizlice sokulmuştu. Taşımada kolaylık sağlaması ve gizlilik açısından silahların dipçikleri çıkarılmış haldeydi. Onlar bir Ermeni evinde saklanmışlardı. İngiliz konsolosluğuna göre köylüler her zaman bireysel olarak silahlanmışlardı. Bu durum, silahların saklanması için değil sonraki kullanım için bekletilmekte olduğunu göstermektedir.

1.Dünya Savaşının patlak vermesi tüm Doğu Anadolu'da Ermeni silah depolarının isyan anını bekleme amacıyla gizlendiğini ispatlamıştır. Osmanlı dedektifleri evlerin bodrum katında, kiliselerde ve çiftliklerde önemli ölçüde saklanmış silah bulmuşlardır. Fakat bunlar saklanan miktarın sadece küçük bir kısmını oluşturmuştur. Bunu ispatı Osmanlı'nın doğusunda isyan eden onbinlerce silahlanmış Ermeni ile ortaya çıkmıştır.

Sonuçta Ermenilerin ihtilal amacı veya kendilerini savunma isteğiyle silahlandırılmış olması bir farklılık arz etmektedir. 1.Dünya Savaşı başladığında Ermeniler silahlanmıştı ve isyana hazırlanmıştı. Onlar Osmanlı hükümetine ve yöredeki Müslümanlara silahlarını kullanmaya istekli olduklarını ispat etmişlerdir.

1.Dünya Savaşı'nda Erzurum'daki Ermeniler

Yakın zamanda yapılan tüm araştırmalara rağmen Erzurum ilindeki Ermeni ve Türklerin tarihinde çok sayıda cevaplanmamış sorular mevcuttur. Bunların ilki Erzurum'daki Ermenilerin yer değiştirmesi sorusudur. Ne kadar kişi tehcire (zorunlu göç)tabii tutulmuştur ve ne kadarı kendiliğinden göç etmiştir?

Erzurum'da yaşayan Ermenilerin bazılarının tehcir edildiği bilinmektedir. Onlar Osmanlı hükümeti tarafından yerlerinin değiştirilmesi emredilen ilklendir. Hükümet onların yer değiştirmesini istedi çünkü onlar Rus sınırına yakındılar ve bu nedenle büyük bir tehlike idiler. Mamafih gerçekte tehcir edilenlerin sayısı bilinmemektedir. Rusya'daki Ermeniler ve misyonerler tarafından verilen ve güvenilir olmayan hesaplar 10 bin gibi rakamlar vermektedir ki bu şüpheli bir şekilde yuvarlaklaştırılmış ve güvenilir olmayan bir rakamdır. Tehcir edilenler temel olarak Erzurum, Erzincan ve Bayburt gibi büyük şehirlerdeki Ermenilerdir. Bunların çoğu gerçekte Dersim'de ölmüştür. (Ancak çok sayıda Osmanlı askerinin de Dersim'de öldüğünü burada ifade etmek gerekir.İlerleyen Rus ordularından geri kaçarken onlar Ermenileri öldüren aynı Kürt aşiretleri ve haydutlar tarafından saldırıya uğramışlardır. Dersim haydutları sadece Ermenileri öldürmemiştir. Onlar soyabilecekleri herkesi öldürmüşlerdir.) Gerçek sayı 10 binden çok daha az olmalıdır.

Osmanlı arşivlerinde Prof. Yusuf Halaçoğlu tarafından yapılan araştırmalarda Erzurum'dan yapılan tehcirle ilgili pek az bilgi edinilmiştir. Halbuki bu arşivlerde komşu Sivas ve Elaziz vilayetlerinden yapılan tehcirle ilgili detaylı bilgiler vardır.

Bir şey kesindir: Erzurum'daki tüm Ermenilerin ya tehcir edildikleri veya öldürüldüklerine dair Ermeni iddiaları saçmadır. Çünkü, Erzurum'da Rus işgali sırasında çok sayıda Ermeni yaşamaktaydı. Ruslar geri çekildiğinde Erzurum'da kalan ve Rusya'ya dönen Ermenilerin sayısı onların bir ordu oluşturmaları ve hükümet kurmaya teşebbüs etmelerine yetecek kadardı. Eğer Erzurum'daki Ermenilerin tümü yok edilmiş olsaydı bu Ermeniler nereden geldiler? Bu Ermenilerin 1916 yılında ilk kez Rusya'dan göç eden Ermeniler olduğunu iddia etmek gülünçtür.

Bazı Ermeniler köylerde kalmışlardır. Bunlardan bazıları görünüşte Müslüman olmuşlar bazıları ise olmamışlardır. Ermenilerin çoğu Rusya'ya kaçmış ve Rusların Erzurum'u işgali sırasında geri gelmişlerdir. Erzurum'da kalmış olanlar ve Rusya'dan dönenler 1918 yılında Erzurum'daki Ermeni nüfusunu oluşturuyordu. İşte bu Ermeniler, Erivan'dan gelen Ermeni askerlerle birlikte 1918 yılında Erzurum'un Müslümanlarını katletmişlerdir.

Erzurum'daki Ermenilerin hayatta kaldıklarına dair en önemli kanıt nüfus durumudur. Rusların 1897'de yaptıkları nüfus sayımı Kars, Ardahan, Gürcistan, Erivan, Azerbaycan ve civarını kapsayan alan içerisinde 1.161.909 Ermeni'nin yaşadığını göstermektedir. Bu rakam 1914 yılında doğal artış sonucu olarak 1.444.000 olabilir. Ermeni nüfusu savaş sırasında artmazdı. Erkekler savaşa gitmişlerdi dolayısıyla Kafkaslardaki yerli nüfusun 1917 yılında da aynı kaldığı yani 1.444.000 olduğu farz edilebilir. Richard Hovannisian'ın resmi Rus kaynaklarından aldığı rakamlara göre 1917 yılında Kafkaslardaki Ermeni nüfusu 1.783.000'dir. Bu rakamdan 1.444.000'i çıkardığınız zaman geriye kalan 339.000 kişinin bir yerlerden geldiği ortaya çıkar.

Bu Ermeni fazlalığı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen muhacirler olmalıdır. Bu 339.000 Ermeni arasında, İran'dan gelen bazı muhacirlerle Amerika'dan gelerek Rusya saflarında savaşan az sayıdaki Ermeniler bulunabilir. Fakat bunların etkileri önemsenmeyecek düzeydedir. Hovannisian'ın tahminine göre 1916 sonunda yaklaşık olarak 3.000.000 Osmanlı Ermenisi Kafkasya'ya göç etmiş, bunların yarısı hastalık ve açlıktan ölmüştür.

Osmanlı Anadolu'sundan gelen muhacir Ermeniler Erzurum, Van ve Bitlis illerinden gelmiş olabilirler. O zaman bu illerde toplam olarak 485.000 Ermeni vardı. Diğer illerden ve daha uzak yerlerden muhacirlerin gelmiş olduğu düşünülemez. Hovannisian'ın 1917 yılına ait rakamları doğru ise Erzurum, Van ve Bitlis'teki Ermenilerin % 70'inin Rus İmparatorluğu'na kaçtıkları ortaya çıkar. Hovannisian'ın 1917 yılına ait rakamları Ermeni nüfusunu belki biraz fazla gösteriyor olabilir. Buna rağmen göçmenlerin yarsının öldüğü varsayılsa bile göçmen rakamının 339.000 olduğu ortaya çıkar.

Diğer taraftan Osmanlı kayıtlarına göre " Hopa – Erzurum – Hınıs – Van hattının doğusunda kalan Ermeniler askere alınma çağrılarını redderek Rusya'ya gitmiş ve oradaki askeri oluşuma katılmışlardır" Rusya'daki göçmenlerin sayısına bakılırsa gidenlerin aileleri ile birlikte gitmiş oldukları anlaşılır.

Sonuç olarak şu ortaya çıkmaktadır ki Erzurum'daki Ermenilerin çoğu Türkler veya diğer Müslümanlar tarafından öldürülmemiştir. Hükümet güçleriyle çarpışmalarda ölenler olmuştur. Çok sayıda Ermeninin tehcir edildiği de söylenemez. Onların büyük bir bölümü Rusya'ya gitmiş ve orada çok sayıda Ermeni hastalık ve açlıktan dolayı ölmüştür. Diğer bir deyişle onlarda Müslüman göçmenler gibi ölmüşlerdir. Anadolu Müslümanlarının savaş kurbanı olarak açlık ve hastalıktan öldükleri gibi Ermeniler de savaş kurbanı olmuşlardır.

1.Dünya Savaşı Sırasında ve Sonrasında Erzurum'un Müslümanları

Sonuçta Ermenilerin Erzurum Müslümanlarına yaptıkları konusunda fazla bir şey söylemeyeceğim. Sizler atalarınızın acıklı hikayesini biliyorsunuz.

Dünya savaşının başlangıcında Erzurum'daki Müslümanların Van ve Bitlis'teki Müslümanların başına gelenlerden sakınabilecekleri anlaşılıyordu. Van ve Bitlis'te Müslüman nüfusun büyük bir bölümü yerli ve Rus Ermenileri tarafından katledilmişti.

Fakat Erzurum Vilayeti Beyazıt Sancağı dışında Osmanlı Ordusu'nun sıkı denetimi altındaydı. Bu durum 1916'da Rusların Erzurum'u aniden işgal etmesiyle son buldu. Güçlü Osmanlı'nın askeri varlığı diğer taraflarda olduğu gibi Müslüman nüfusun katledilmesini engelliyordu.

1916 yılında Rusların Erzurum'a doğru ilerlemesi sırasında en az 300.000 Müslüman Erzurum'u terk ederek göç etti. Geri kalanların öldürülme ihtimali Van ve Bitlis'e göre daha azdı. Erzurum'daki Müslüman ölümlerinin çoğu Rusların elinden olmamıştı. Gerçekte Ruslar geçmişteki savaşlara göre halka daha iyi davranıyorlardı. Ancak bu demek değildir ki Türkler 1916-1917 yıllarında katliama maruz kalmadılar. Bu sıradaki katliamların hemen hemen tamamı Ermeni çeteleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Rusların bu çeteleri tamamen kontrol edebildiklerini söylemek zordur. Ruslar Ermenilerle üstü kapalı bir anlaşma içinde idiler. Casusluk, Osmanlı Ordusu'nun haberleşme hatlarının tahribi, cephe gerisi sabotajlar karşılığında Ruslar Ermenilerin faaliyetlerine göz yummuşlardır.

Ruslar Erivan'da olduğu gibi Ermenileri savaştan sonra kontrol edebileceklerini düşünmüşlerdir.

Ruslar her zaman pratik düşünmüşlerdir. Rus askerleri yağma ve tecavüz olaylarında bulunmuşlar, yollarına engel olarak çıkan Müslümanları öldürmüşlerdir. Fakat Rus liderler pratik düşünmüşlerdir. Onlar Türklere ve diğer Müslümanlara karşı özel bir nefret göstermediler. Bunun yerine onlar çıkarlarını düşünerek hareket ettiler. Rusların tarihi bunu göstermektedir. Ruslar 1829 ve 1878 yıllarında Ermenileri Rusya'ya davet etmişler, onlara Türklerin evlerini ve çiftliklerini vermişler ve onları vergiden muaf tutmuşlardı. Niçin? Çünkü onlar sınırda kendilerine bağlı bir nüfus istiyorlardı. Onlar biliyorlardı ki Ermeniler Türklere karşı kendileriyle müttefik olacaklardı ve bu pratik bir karardı.

Ruslar Kırım Tatarlarını, Abhazları, Çerkezleri ve Lazları yerlerinden söküp atarak buralara Rusları, diğer Slavları ve Gürcüleri yerleştirmişlerdir. Bu şeytani fakat pratik bir uygulamadır.

Ruslar kontrol altında tutabileceklerini düşündükleri Müslüman nüfusu yok etmemişlerdir. Ruslar Dağıstan'ı ve Azerbaycan'ı işgal ederken çok zalimce davranmışlar kadınları ve çocukları öldürmüş köyleri yakmışlardır. Ancak işgal ettikleri yerlerdeki nüfusu yok etme yerine onları yönetmişlerdir.

Rusların Kuzeydoğu Anadolu'da da aynı ilkeyi uyguladıkları söylenebilir. Ruslar 1. Dünya Savaşı'nı kazanacaklarını düşünüyorlardı. 1856 ve 1878'de Ruslar İngiliz, Alman ve Fransızların baskısı ile Erzurum'u terk etmek zorunda bırakılmışlardı. Onlar 1. Dünya Savaşı sonunda Erzurum'da kalacaklarını düşünüyorlardı. Onlar Almanların yenileceğini İngilizler ve Fransızların ise kendilerinin müttefiki olduğunu düşünüyorlardı. Nitekim Sykes-Picot Anlaşmasına göre İngilizler bölgenin Ruslarda kalacağına dair söz vermişlerdi.

Ruslar, canlıların yaşamadığı bir çölde hüküm sürmek istemedikçe Erzurum'un ve Osmanlı'nın doğusunun bütün Müslüman nüfusunu tahliye edemeyeceklerini anladılar. Bölgenin büyük sayıda Rus göçmeni için de cazip olmayacağını düşündüler. Rus halkı, böylesine sert bir iklimde ve Osmanlı'nın doğu bölgelerinin tehlikeleri içinde seyahat etmeyeceklerdi. Eğer Ruslar, Doğu Anadolu'da bir Hıristiyan nüfus olmasını isteseydiler, Ermenilere güvenmek zorunda kalacaklardı. Bunu isteyip istemedikleri kuşkuludur. Hayır, Ruslar Erzurum'da hem Müslümanları hem de Ermenileri istediler. Ruslardan nefret eden tek bir gurubu kontrol altında tutmaktansa birbirinden nefret eden iki gurubu çok daha kolayca kontrol edebileceklerdi.

Erzurum ilinde hiçbir zaman ekonomik olarak yaşanabilir bir bölge yaratmaya yetecek kadar Ermeni bulunmadığını da eklemek gerekir. Savaştan önce, Ermeniler, Erzurum nüfusunun sadece % 17'sini oluşturmaktaydılar. Ruslar Erzurum'un Müslüman çiftçi ve tüccarlarına ihtiyaç duyacaklarını biliyorlardı. Ermeniler, asla böyle akılcı hesaplamalar yapmamışlardı.

Erzurum Müslümanları en fazla acıyı, Ruslar Erzurum'u terk ettikten sonra çektiler. Rus Devrimi sırasında, Rus askerler basitçe Anadolu'yu terk ederek evlerine dönmeye başladılar. Arkalarında küçük bir gurup subay ve büyük sayıda Ermeni askeri bıraktılar. Ermenileri Erzurum'u her zaman hayal ettikleri Büyük Ermenistan'ın bir parçası yapmak istediler. Nüfusun dörtte üçünde fazlasının Müslüman olması durumunda bunu gerçekleştiremeyeceklerdi. Bu nedenle, Erzurum'un Müslümanlarına karşı bir katliam ve zorla göç ettirme politikasını uygulamaya başladılar. Tıpkı, Erivan'daki Azerbaycan Türklerine yaptıkları gibi.

Osmanlı Ordusu, Erzurum'u yeniden almak için yürüdü ve Türklerin katledilmelerine son verdi. Ermeniler onlara karşı duramadılar. Geri çekildiler ve geri çekilmeleri sırasında bulabildikleri bütün Müslümanları öldürdüler. Sizler, ayrıntıları kuşkusuz biliyorsunuz. Beyazıt Sancağı'nda köylerin yarısı yok edildi. Beyazıt halkının yarısı katledildi. Erzincan, Bayburt ve Tercan kentlerinde dağlara kaçamayan Müslümanların tamamı öldürüldü. Bu şehirlerin hepsi yakılıp, yıkıldı. Geri çekilen Ermenilerin yolu üzerindeki tüm köyler, benzer şekilde tahrip edildi ve ahalileri öldürüldü. Kentleri geri alan Osmanlı askerleri, korkunç manzaralarla karşılaştılar: Binlerce cesetle dolu sokaklar, cesetlerle doldurulmuş çukurlar. Bizzat Erzurum kenti, Osmanlı Yüzbaşı Ahmet Refik tarafından "Harabeler Şehri" şeklinde tanımlandı. Şehri kurtardıktan sonraki ilk haftada Osmanlı defin görevlileri, 2000'den fazla ceset saydılar. Daha bir çok ceset, bu sayıya dahil değildi. Osmanlı güçleri, Ermenileri öylesine çabuk bir şekilde

ele geçirdiler ki, Erzurum şehri sakinlerinin çoğunluğunun hayatları kurtarıldı. Yine de, Erzurum Müslümanlarının % 20'si katledilmiştir.

Bu tabloya şahit olan bir Avusturyalı gazeteci şunları yazmıştı:

“ Trabzon’dan Erzincan’a, Erzincan’dan Erzurum’a bütün köyler yıkılmıştır. Her yer vahşetle ve acımasızca katledilen Türklerin cesetleriyle dolu. Şu anda Erzurum’dayım ve gördüklerim korkunç. Neredeyse bütün şehir yıkılmış durumda. Cesetlerin kokuları heryeri kaplamış durumda.”

Ermeniler, Osmanlı Ordusu’ndan önce çekiliyorlardı. Tehlike içindeydiler. Ancak, kendi güvenliklerini tehlikeye atma pahasına, Erzurum’un masum Müslümanlarını öldürebilecekleri her yerde duruyorlardı. Bu kin ve nefret açıklanamaz. Çoğu zaman yanlış bir biçimde Türklerin Ermenilere bir soykırım uyguladıkları iddia edilmektedir.

Oysa, gerçek soykırım Türklere karşı uygulanmıştır.

Savaşın sonunda, Erzurum’un Müslüman halkının üçte biri öldürülmüştü.

Osmanlı Erzurum’unu yok eden, Osmanlı Hükümeti’nin kusurları değildi. Osmanlı Erzurum’unu yok eden savaş da değildi. Erzurum’u yıkan Ermeni milliyetçilerinin ve onların dostu Rus emperyalistlerinin cinayetleriydi.

KAYNAK : Justin McCarty; *The Destruction of Ottoman Erzurum (Osmanlı Erzurum’unun Tahribatı)*; Atatürk Üniversitesi 2002 – 2003 Akademik Yılı Açılış Dersi; Erzurum; 2002; s. 32 – 58.